

JÁNOS* MIHÁLY:

Egyház és totalitárius állam

„Volenti non fit iniuria”
(A beleegyezővel nem történik sérelem)

A jelen tanulmány tárgya a totalitárius szervezet működése, különös tekintettel a magyar állam és a magyarországi Római Katolikus Egyház (továbbiakban: egyház) kapcsolatára.

Az egyház belső szerkezetét nem kívánjuk vizsgálat alá vetni, jóllehet ez sok nehézség forrása, de utalunk arra, hogy központosított-totális szervezeti jellege milyen jól manipulálhatóvá teszi a totális állam számára. Azt a módot, ahogy Magyarországon az egyházi felső hierarchia az egyház és állam közti jó viszonyt építi, igen sok keresztény megkérdőjelezi. Nem mintha háborúskodni vagy katakombákba vonulni volna kedvük, a társadalom hétköznapjaiban élők mégis úgy érzik, elárulták és folytonosan elárulják őket. Mert míg odafönt folyik a bájmosolygós látszatbarátkozás, idelent teljes gőzzel történik a keresztény honpolgárok, ha nem is fizikai, de szellemi-lelki pusztítása (ld. a „Dignitatis Humanae” bizottság jelentéseit).

Nem pusztán szociológiai elmélkedést akarunk nyújtani, hanem gondolunk a „rendszerelemek”, a totalitá-

---

* Magyarországon nevelkedett fiatal katolikus teológus álneve.

rius szervezetben élő egyes emberek közérzetére is. Vajon az egyház – helyesebben a sakkban tartott felső egyházi vezetés – jelenlegi mentalitásával képviselheti-e Istene rábízott üzenetét, az Evangéliumot (azaz „örömhír”-t). Nyújt-e olyan magatartási modellt, melyben a létük végső gyökerét keresők fölismerhetik a keresettet?

Korunk a keresés, kutatás ideje is.¹ Heidegger szellemi végrendeletében bejelenti a filozófia csődjét. Az emberi ész – szerinte – nem tudja megoldani egzisztenciája végső kérdéseit, a végső pusztulással szemben egyedül egy isten lehet reménye. A „Marx a negyedik évtizedben” nemzedéke megtorpant és új utakat keres. A marxizmus nem tudott sokuk végső kérdéseire válaszolni. Vannak – és nem a legfelületebbek –, akik a csalóka egyházi fölszín alatt is meglátják a lényegét, mint például Endreffy Zoltán, aki miután végső egzisztenciális kínjaira a marxizmusban nem talált megoldást, megkezesztelkedett és katolikussá lett (az efelé vezető út egy szakaszáról gyönyörűen ír „Lelkiismeret-vizsgálat” című önvallomásában). De Konrád György „Az autonómia kísértése” című írását olvasva érezzük, hogy mások is vannak, akik merészen, akárcsak Ábrahám, kivonulva földjéről és rokonsága köréből, új isteneket keresnek. Az útkeresőket – akik ezen magatartásukkal mind kulturálisan, mind társadalmilag peremre szorulnak – a szabadulás vágya hajtja egy társadalomból, amelynek felismerték leplező mítoszait és totalitárius szándékait. Némelyek követelnek valamit, mások tradícióikat őrzik, korlátozott körű, de nagy hatású tetteket visznek végbe. Az egyéni kezdeményezések mind annak a jelei, hogy a sokrétűen összetett társadalom problémái mind egyedi, érzékeny, részletekbemenő vizsgálatokat igényelnek, kizárva az apriorisztikus modellek kritikátlan alkalmazását.

Az egyház nem függetlenítheti magát a politikától, amennyiben ez egyeduralkodóan irányítani akarja az

emberek gondolkodását, életét és gyermekeik nevelését. Ha az emberek egy monolitikus diktatúra gerincroppantó nyomása alatt görnyednek, ha belső, emberi vázukat cseppfolyósítani akarják, ha nap mint nap lelkiismereti konfliktusokba kényszerülnek, ha naponta letagadtatják velük és letagadják nekik énjüket és történelmi múltjukat, ha *emberi* életüket lehetetlenné teszik a folytonos hazudozással, akkor az egyház nem maradhat szótlán éppen isteni Mestere tanítása nyomán, aki odaállt a történelem minden nyomorult-nyomorgatott és félredobott emberi egyede mellé, sőt azonosította magát vele, és aki minden (vallásos) élet alapjává és feltételévé tette az embertárs szeretetét.

Vajon hogyan működik ma Magyarországon az egyház intézményes szervezete, és milyen reprezentáns tagjainak viselkedése? Milyen a sorsa a politikai „máskéntgondolkodónak” az egyházon belül? A nehézségek egy része abból adódik, hogy az egyház mereven központosított fölépítettségű, alá- és fölérendeltségek döntően meghatározóak. Központosított rendszerekben nem szeretik az önállóan gondolkodókat. Az egyházban történelme folyamán nagyon sokszor peremre szorították éppen azokat, akik a legmélyebben élték keresztény hitüket, hogy később szentté avassák őket. A rendszerrel elégedetlenkedőket a Szovjetunióban elmeógyógyintézetbe zárják, mondván: nem normális az, aki a tökéletes társadalomba nem tud beilleszkedni. Az egyházban például Aquinói Szent Tamást eltiltották a tanítástól, Jeanne d'Arc-ot kivégezték, századunkban Teilhard de Chardin-t eltiltják a publikálástól, hogy aztán tíz év múlva úton-útfélen rá hivatkozzanak. Az egyházban a strukturális reformot sürgetőre könnyen ráfognak, hogy belső problémái vannak, melyeket kivetít és megoldatlan feszültségeivel zavart kelt. Az egyház szeret letiltott, majd szenttéavatott nagyjaira hivatkozni, mint az engedelmesség mintaképeire. Lám, lám fegyelmezetten elvi-

selték a kizárást, a megalázást, a beszédet tiltó parancsot, félreálltak, tudván igazukat: tehát ez a modell mindenki számára. Alázatosság, mint főerény!

A magyar egyházra kettős nyomás nehező. Alá van rendelve a magyar államnak s része az ugyancsak központilag szervezett Világegyháznak. A nemzeti egyházak esetenként megpróbálják kijátszani a római központot, mondván vagy legalábbis gondolván, hogy az úgysem érti a nemzeti specifikumot. Jó példa erre, amikor 1980 tavaszán az „Új ember” című katolikus hetilap a pápa által Lékai bíborosnak — és így a magyar egyháznak — írt levelet, melynek témája a hitoktatás volt, a bíboros tudtával jócskán átalakítva közölte. A magyar püspöki kar kettős lavírozásra kényszerül: bizonyítania kell egyrészt a magyar állam felé lojalitását, másrészt Róma felé megbízhatóságát. Ez utóbbi különösen nehéz feladat, mióta a pápa maga is a keleti táborból jött, s jól ismeri annak belső mechanizmusát, sőt speciálisan a magyar helyzetet is.

A magyar püspököknek az állammal való együttműködése a „szögesdrót effektus” eredménye. Kelet-Európa több országát a második világháború után a helyi lakosság mindenfajta megkérdése nélkül szögesdróttal vették körül, hisz lakóik addig — ma már úgy tűnik — fura szokásoknak hódoltak. Például Magyarországon senkinek eszébe nem jutott, hogy Szentgotthárd határában bárki is megtilthatná gyermekének, hogy játszás közben osztrák gyermekekkel barátkozzék, vagy akár átcsatangoljon „külföldi” barátai falujába. Stb. stb. A sokféle hasonló rossz és „hibás” beidegződésről leszoktatandó, fölépítették az árammal teli szögesdrót-kerítéseket, elásták az aknákat. Az elsőket agyonütötte az áram, szétmarcangolta az akna, vagy agyonlőtték őket saját határőr honfitársaik. Aztán már senki sem próbálkozott; nemhiába kutatta Pavlov oly szorgalmasan a feltételes reflexet. A szögesdrót, az aknamező, a határőr

– melyet metamorfózisaiban a társadalom életének minden életmegnyilvánulása köré odaállítottak – internalizálódott.

Az internalizáció tehát elérte mai egyházi vezetőinket is, a „szögesdrót effektus”-nak, mint Pavlov ama kísérleti alanyai a csengőnek – ők is áldozatul estek. Az állami hatóságok egyre lazíthatják felügyeletüket, hisz a belső szögesdrótok és aknamezők elvégzik munkájukat. Kiáltva hirdetik világgá: Magyarországon vallásszabadság van, nem szólnak bele az egyház döntéseibe! Miklós Imre, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke a következőket nyilatkozta a Népszabadságnak: „Nem tartjuk illetékességünknek és feladatunknak, hogy dogmatikai kérdésekről nyilatkozzunk. (*Még jó!* – J. M.) Az ilyen vitákat az egyházak belső ügyének tekintjük. De természetesen nem maradhatunk közömbösek azokban az esetekben, amikor a hitvita csak ürügy a politikai törekvések álcázására, és ezzel az állami törvényeket sértik meg. Az állami szervek türelmes politikai munkával arra törekszenek, hogy a megtévesztett vallásos emberek ne legyenek áldozatai az olyan felelőtlen elemeknek, akik anyagi érdekeket, karriert, esetleg „mártíromságot” hajszolnak. Alkotmányunk biztosítja a vallás szabad gyakorlatát, de a törvények megtartása mindenkire kötelező.”²

Nocsak: a „belügyekbe való be nem avatkozás” megjelent a belpolitikában is! Föltűnő, hogy ebben a rövid idézetben kétszer szerepel a „de” szó, ami kifejtve azt tartalmazza, hogy az állam fönntartja magának a jogot, hogy ő döntse el, mi számít belügynek és mi nem. Ez a „de” itt a pavlovi csengő szerepét játssza a szögesdrót, mely körülhatárolja a belterületet, ahol életemet belügyként élhetem. Egyesek hitvita ürügyén megsértik az állami törvényeket? Ki hozta ezeket? Kinek a képviselőletében? Mikor vizsgálhatják ezeket fölül a magyar állampolgárok, és mikor szavazhatnak róluk szabadon? Vajon kik ezek a *felelőtlen* elemek? És kik a felelős elemek?

Ha vannak, kinek vagy kiknek felelnek, mikor és miről? A demokráciákban a pozícióban lévő ember választóinak felelős. A keresztény ember, amennyiben valóban keresztény, Isten előtt felelős... Vajon ezek a *felelőtlen* elemek milyen anyagi érdeket, miféle karriert hajszolnak? Az ötvenes és hatvanas években az anyagi érdek valószínűleg az lehetett, hogy a pap ingyen ehet a börtönökben az állam kenyerét, a karrier alatt talán rabcella-parancsnoki rang értendő. A hetvenes években már valóban nem volt pap börtönben. Vajon tíz év alatt minden annyira visszavonhatatlanul megváltozott volna, hogy az állam és az egyház politikájának kritizálásával immár anyagi haszonra lehet szert tenni, sőt karriert lehet csinálni? Vajon ki fizet és milyen pozíciókba lehet jutni? Ha pedig így van, élelmes és meggazdagodni vágyó népünk hogyhogy nem fedezte még föl ezt a nagy „gulyás-szocialista” lehetőséget? Ugyanazon tettnek lehet motívuma anyagi érdek, karriervágy, sőt „mártíromság” is? Eddigi fogalmi készletünkben az anyagi érdek és „mártíromság” kizárták egymást. — Csak egy kis részt ragadtunk ki a teljes újságoldalt elfoglaló interjúból és mennyi kérdés adódott!

Bár, mint hallottuk, az egyház élete belügy, az állam mégis maga választja a püspököket, akik hálásak is ezért. Mégis előfordulhat, hogy valamelyik püspök kisebb jelentőségű önálló — azaz az állami egyházügyi hivatal megkérdezése nélküli — döntést hoz; ám rövidesen utána megjelenik az ÁEH jelentéktelen-névtelen bürokratája a barokk palotában, és a megtévedt „püspök urat” ama híres szovjet tudós nyomán visszatéríti az aktuális csen-gőjelzések birodalmába. Az alsóbb, de esetenként nem lényegtelen pozíciókba (jövendő püspökök!) már olyan konform, közepes, vagy gyengébb képességű embereket választanak, akik nem sok vizet zavarnak. Itt is érvényesül az egyház igazi érdekeit sértő kontraszelekció: minél erősebben a „szögesdrót effektus” hatása alatt áll az

illető, minél önállótlanabb és alkalmatlanabb, annál megfelelőbb a pozícióra, esetleg külföldi tanulmányútra. (Megjegyezzük, hogy az itt említettek nem „békepapok”, hanem saját rendszerükben becsületes emberek. Az állam rájött, hogy kreatúráira – az ún. „békehuszárokra” – nem építhet, mert ezek már belföldön-külföldön lejáratott, hitelét vesztett mozgalmat jelentenek.)

Az egyház legérzékenyebb, jövőthordozó pontjai a teológiai főiskolák és a papnevelő intézetek. Lékai bíboros autoriter módon helyezi el embereit például a Budapesti Hittudományi Akadémia katedráira. Előfordult, hogy három (köztük két kiváló, tudományos múlttal rendelkező) pályázó közül a leggyengébbet nevezte ki. Hasonlóan történik a papnevelő intézetek előjáróinak megválasztása is. Hogy aztán ezek mennyi kárt okoznak a magyar egyháznak, a magyar szellemi életnek és egész nemzeti történelmünknek, azt fölmérni is nehéz volna.

Az egyház továbbra is hirdeti, hogy az egyházi feljebbvaló parancsában Isten akaratát kell látni. Egyesek aztán végigjárják a logikai táncot: Kitől van a feljebbvaló? A püspöktől. Kitől van a püspök? Az államtól. Tehát... az Isten szava az államtól jön?

Bár tudomásunk szerint, a hatvanas évektől eltérően, ma nincs pap börtönben Magyarországon, mi sem mutatja jobban az egyház függő helyzetét, mint hogy igen sok pap van kereten kívül (főleg régi szerzetesek: ciszterciták, jezsuiták stb.), akiknek hivatalos működést nem engedélyeznek. A szerzetesrendek közül továbbra is csak néhány működhet, korlátozott létszámmal. Alulról jövő kezdeményezéssel sem új szerzetesrend alapítására, sem régi felélesztésére gondolni sem lehet.

Az egyházi hierarchia társadalmilag elidegenedett életformát él, az egyház állam az államban. A papoknak sokszor elemi fogalmuk sincs arról, mit jelent ma Magyarországon élni. Funkciójukból adódóan anyagi gon-

dok nélküli biztonságban élhetnek, szellemi elszigeteltségben, érzelmi védettségben, zavartalan nyugalomban gubbasztva a zajló történelem árja fölött. Többoldali támadásnak van kitéve az, aki az egyházon belül maradva – és katolikusok esetében másról nem is lehet szó itt nem részletezendő hittani okokból eredően – megpróbál kitörni e téves gyakorlat lápvilágából.

Nyíri Tamás, a Római Katolikus Hittudományi Akadémia filozófia professzora egy jó évtizeddel ezelőtt fölmerést végzett a magyar papság életmódjáról és eredményeit közölte a *Vigilia* című folyóiratban. Egy tucat embernek is sok lenne az a támadás és rúgás, amit ezért kapott, természetesen a hierarchia részéről. A bírálatok azonban csak kivételesen érintették a cikk tartalmát, újra és újra a tények *publikálását* helytelenítették.

Magyarországon manapság egyre több szó esik a történelmi területeinken diaszpórában élő magyarságról. Egyházunk – kormányunkkal karöltve – nem foglalkozik nyíltan ezzel a kérdéssel. Nem halottunk például arról, hogy a Budapesti Hittudományi Akadémia Romániából vagy Szlovákiából jövő teológus jelölteket fogadott volna.

A mai magyar szellemi életben beszélgetések során újra és újra fölmerül a kérdés: milyen szerepet vállalhatna a magyar egyház a kibontakozó szellemi erjedésben, lehet-e számítani szellemi-lelki értékeire, társadalmi ki- és helytállására, belföldi, de sokkal inkább nemzetközi kapcsolataira? Európa kétezer éves keresztény hagyománya Magyarországon is mély gyökeret vert, de vajon az egyház kétezer éves tapasztalatából – a rábízott üzenet eredeti frissessége és meg-nem-alkuvása helyett – nem a társadalmi megalkuvás elvét fogja-e továbbadni nekünk, mint szervezeti-szerkezeti fönnyaradásának történelmileg igazolt zálogát? A kérdés tehát így hangzik: adhat-e az egyház szellemi bázist egy magyarországi társadalmi-kulturális megújulásnak? Igaz, hogy Magyarországon és

Európában az egyház sokszor a visszahúzó erők mellett állt (gondolkodásában, stílusában, mentalitásában, problémalátásában sokszor évszázadokkal lemaradva), de a Harmadik Világban, főleg Latin-Amerikában, és napjainkban Lengyelországban a katolicizmus az igazi társadalmi ébredés érlelő kovászává tudott válni. Az állam egyházpolitikája ezzel szemben a statikus, konzervatív egyházi gyakorlat fönntartását szorgalmazza. Ma minden új püspökkinevezés az immár harmincéves hagyományt viszi tovább, a lassú lépések egyezkedő politikáját. A megmerevedett gondolkodás ijesztő példája az a magánbeszélgetés, ahol egy magyar püspök a szerzetesrendek visszaállításáról állítólag a következőt mondta: *„Éppen elég nehézségünk van Magyarországon a saját papjainkkal. Ne csodálkozzon, ha további problémákat nem keresünk.”*³

Kényes, sokat vitatott kérdés ma a magyar egyházban a fegyverviselés. Az evangélium alapszelleme a Másik felé való fordulás, a szeretet, mely nem egyszerű szimpátia, hanem a lét alaptörvénye, a minden embertársunkra kiterjedő gondoskodás, felelősség, tisztelet és megismerés parancsa. S a magyar egyházfő ismételten nyilatkozik a katonai szolgálat – *mellett*. Azzal érvel, hogy az egyház a történelem folyamán igent mondott a hadviselésre. Legújabbán a pápára hivatkozott, mint a fegyveres szolgálat támogatójára: „II. János Pál pápa 1979 óta öt tábori püspököt nevezett ki... az ön írásaiban az tükröződik, hogy a katonai szolgálat erőszak... Önök szerint az Egyház tanítása – kinyilatkoztatás – ezt az erőszakot elveti, hogyan egyeztethető ez össze a pápa kinevező intézkedéseivel? Öt alkalommal tévedett – rosszindulatúan – a pápa, mikor tábori püspököt nevezett ki?”⁴ Eltekintve attól, hogy a tábori püspök nem hadviselő katoná, ebben a kijelentésben egy súlyos csúsztatás rejlik. Ha tehát a pápa egy papot a prostituáltak lelki gondozásával bíz meg, már igenli is a prostitúciót?... A bíboros

kedvelt példája Szent Sebestyén, a Római birodalom katonája vagy Szent László, a hadviselő magyar király... E régi korok óta azonban állítólag van tanfejlődés, az embernek és az isteni üzenetnek egyre jobb, egyre átfogóbb megértése. Azóta talán jobban rálátunk a történelemre, a társadalomra és az emberre, a bennük zajló folyamatokra, túl vagyunk az első — tendenciájában — totális háborún... és még mindig csúrjuk-csavarjuk a szót?

Ha az egyház nem szakít eddigi terhes, becsontosodott gyakorlatával és szemléletével, nem lesz képes arra, amire küldetése szólítja: új és jövőt néző emberek nevelésére.

Tisztában vagyunk azzal, hogy az egyház: misztérium, hogy végső és legigazibb értelmezése csak transzcendens lehet. Tudjuk azt is, hogy a magyar egyház valódi-szerves élete nem a felső hierarchia és annak egyházpolitikája. A tények megmutatását azonban fontosnak tartottuk, mert ez a lelkiismerethez szól. Nem volt szándékunk semmiféle konkrét, egyedül üdvözítő út kijelölése, valami csodarecept fölkinálása. Az újrakérdés azonban sürgős. Az egyház kétezer éves történelmének egyik legnagyobb válságát éli ma, s ebből csak akkor lábál ki, ha helyesen ismeri föl helyi és világtörténelmi hivatását, mely állandó visszatérés a Valódi Valósághoz és állandó konkrét szembenézés a kor által felvetett kérdésekkel.

JEGYZETEK

1. J. Moussé SJ, La crise des rationalisations. *Études*, Paris 1981/8.
2. Interjú Miklós Imre államtitkárral, *Népszabadság* 1982. febr. 20., Budapest.
3. Idézi P. G. Bozsoky: „La vie de l'Église en Hongrie”, in *Études* 1982/3.
4. Jegyzőkönyv Lékai László bíborosnak Bulányi György piarista pappal folytatott dialógusáról a Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácstermében. Budapest 1981. december 5.